

Daniel Jakimiec
Sąd Rejonowy Lublin-Zachód w Lublinie

INTERWENCJA SŁUŻB ŚRODOWISKA LOKALNEGO FORMĄ POMOCY RODZINIE

https://doi.org/10.25312/2451-2737.14/2019_08dj

Streszczenie

Rodzina stanowi poddane wielorakim wpływom dziedzictwo kulturowe pokoleń, z których każde jest ogniwem w jej historii. Analiza funkcji rodziny jako podstawowej grupy społecznej oraz funkcji władzy rodzicielskiej wskazuje, że te pierwsze posiadają znacznie szerszy zakres aniżeli drugie. Funkcje rodziny bowiem są realizowane wobec wszystkich jej członków, zarówno osób dorosłych, jak i małoletnich. Uregulowania w przedmiocie tych funkcji w zakresie dorosłych członków rodziny znajdują swój wyraz w szeregu norm zawartych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Przy czym prawidłowe sprawowanie przez rodzinę jej funkcji także oddziałuje na prawidłowe sprawowanie władzy rodzicielskiej.

Słowa kluczowe: rodzina, władza rodzicielska, dysfunkcja, rodzic, małżonek, dziecko

Intervention of local social services as a form of family assistance Summary

The family constitutes the cultural legacy of generations subjected to multiple influences. Each generation is a link in the family history. Functional analysis of the family, as a basic social group, shows that the functions of the family are not restricted to parental responsibility. The functions of the family are carried out by all members – both adults and minors. The functions exercised by adult family members are regulated by a number of norms included in the Family and Guardianship Code. The proper exercise of family functions affects the proper exercise of parental responsibility.

Keywords: family, parental responsibility, dysfunction, parent, spouse, child

Rodzina stanowi podstawową jednostkę społeczną złożoną z osób powiązanych więzami małżeńskimi i rodzicielskimi. Wzajemne stosunki i relacje między członkami rodziny są określane przez tradycję przekazywaną wychowaniem, która z kolei opiera się na wzajemnych uczuciach i postawach poddanych obowiązującemu prawu i nakazom natury moralnej. Dla uznawanych przez rodzinę prerogatyw nie bez znaczenia pozostaje też oddziaływanie nakazów o charakterze religijnym. Ogólnie ujmując, rodzina stanowi dziedzictwo kulturowe pokoleń, z których każde jest ogniwem w jej historii. Nowe młode pokolenia pragną świadomie lub też nie zakładać takie rodziny, jakie znają i z jakich się wywodzą. Kolejne pokolenia kontynuują najważniejsze dla rodziny wartości, wśród których wyróżnić trzeba opiekę i odpowiedzialnie wychowanie małoletnich dzieci, wzajemny szacunek i wsparcie między małżonkami oraz pomoc słabym i nieporadnym ze względu na wiek jej członkom (Majka, 1982: 134–144). Rodzina, w której dominują te wartości, tworzy najtrwalszą ze wspólnot, odporną na wszelkie wpływy otaczającego ją środowiska zewnętrznego. Wszelkie zachodzące w niej zmiany, w tym odejście od rodziny w ujęciu konserwatywnym, a więc od modelu patriarchalnego do modelu egalitarnego, nie są w stanie jej zagrozić, gdy wymienione wartości w jej funkcjonowaniu dominują. Znacznie bardziej niebezpieczne dla jej funkcjonowania od zmian modelu są negatywne wpływy, którym jest poddawana ze strony otaczającego ją środowiska. Szczególnie niebezpieczna jest dla rodziny okoliczność, gdy w jej poczet wchodzi nowi członkowie, którzy nie uznają powyższych wartości lub nie mają świadomości ich nadrzędności. Istnieją też sytuacje, gdy kolejne pokolenia odchodzą od tych wartości w sposób zagrażający funkcjonowaniu rodziny. W takich przypadkach rodzina staje się dysfunkcyjna i w konsekwencji niezbędna jest jej pomoc państwa (Smyczyński, 2011: 2–5).

Wsparcie rodziny w trudnościach, które przechodzi, zagrażających jej prawidłowemu funkcjonowaniu, należy do konstytucyjnych zasad państwa polskiego. Rodzina ze swoimi problemami nie jest zatem pozostawiona całkowicie samej sobie, ale może liczyć na wsparcie organów państwowych. Pomoc tę, przyjmując za kryterium udział beneficjentów, można podzielić na dwa stadia. Pierwsze z nich oparte jest na zasadzie dobrowolności, gdy pomoc udzielana jest w stadium przedsądowym przez organy pozasądowe. Aktualnie w przeważającym zakresie są to działania realizowane przez instytucje funkcjonujące w ramach jednostek samorządu terytorialnego. W zależności od stopnia dysfunkcyjności rodziny i zaangażowania osób, do których jest kierowana pomoc, działania te mogą zakończyć się w tym stadium. Jeśli natomiast stopień dysfunkcyjności rodziny i brak zaangażowania ze strony beneficjentów pomocy zagraża dalszemu funkcjonowaniu tej podstawowej jednostki społecznej, wtedy konieczne jest zainicjowanie drugiego ze stadiów wsparcia. Jest ono pozbawione dobrowolności. Wówczas pomoc jest udzielana w ramach wykonywanego orzeczenia sądowego. W tym przypadku ustawodawca, przyjmując założenie konieczności ingerencji w sferę praw podmiotowych, kieruje się potrzebą ochrony rodziny i jej najsłabszych członków. Ochrona ta jest zbieżna z interesem społecznym, przeciwdziałanie źródłom dysfunkcyjności rodziny sprzyja bowiem prawidłowemu

kształtowaniu postaw jego członków i przygotowaniu ich do pracy dla dobra ogółu. Stadium sądowe, w którym następuje kształtowanie społecznie pożądaných postaw, stanowi postępowanie wykonawcze, a więc etap po wydaniu orzeczenia w postępowaniu rozpoznawczym, odbywający się zaś w jego toku proces oddziaływania na jednostkę można określić mianem uspołecznienia i socjalizacji. Proces oddziaływania na jednostkę w toku tego postępowania posiada istotne znaczenie dla jej przygotowania do prawidłowego funkcjonowania w rodzinie i społeczeństwie (Strzeszewski, 1978: 297–301).

Działania podejmowane przez pozasądowe instytucje i organy właściwe w zakresie pomocy rodzinie są ukierunkowane na identyfikację zjawiska jej dysfunkcji. Stwierdzenie tego zjawiska wymaga podjęcia właściwej interwencji. Osobami, które zazwyczaj najczęściej w pierwszej kolejności udzielają pomocy takim rodzinom, są pracownicy socjalni, oczywiście nie pomijając znaczenia pomocy udzielanej przez przedstawicieli innych instytucji, takich jak szkoła czy organy Policji. Głównym aktem prawnym określającym uprawnienia pracowników socjalnych w zakresie świadczonej pomocy jest ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 roku. Analiza przepisów wymienionej ustawy prowadzi do wniosku, że interwencja ta może przybrać dwie formy.

W pierwszej z nich pomoc jest udzielana na wniosek członków zainteresowanej rodziny po uprzedniej ocenie sytuacji materialnej, bytowej oraz zdrowotnej osób ją tworzących. Ocena jest dokonywana w zależności od rodzaju pomocy, o uzyskanie której zwraca się rodzina. Zatem przy tej formie pomocy następuje kwalifikacja sytuacji rodziny rozstrzygająca o potrzebie jej udzielenia. Ta forma pomocy ma miejsce, gdy dysfunkcjonalność nie jest znaczna, a rodzinie jest potrzebne wsparcie w wypełnianiu jej funkcji. W tym przypadku członkowie rodziny mają świadomość funkcji, które ona spełnia względem każdej z osób wchodzących w jej skład, i odczuwają potrzebę ich wypełniania.

Druga z form interwencji dotyczy znacznego zakresu dysfunkcjonalności rodziny. Ma to miejsce w przypadku, gdy rodzina nie wypełnia swoich funkcji, a jej członkowie nie odczuwają potrzeby ich wypełniania lub nawet nie mają świadomości tych funkcji. Interwencja wówczas przybiera charakter kryzysowej. Pod pojęciem interwencji kryzysowej należy rozumieć „zespół interdyscyplinarnych działań podejmowanych na rzecz osób i rodzin będących w stanie kryzysu, których celem jest przywrócenie równowagi psychicznej i umiejętności samodzielnego radzenia sobie, a dzięki temu zapobieganie przejściu reakcji kryzysowej w stan chronicznej niewydolności psychospołecznej. W ramach interwencji kryzysowej jest udzielana natychmiastowa specjalistyczna pomocy psychologiczna, a w zależności od potrzeb – poradnictwa socjalnego lub prawnego, w sytuacjach uzasadnionych – schronienia do 3 miesięcy” (PSU, 2004: art. 47).

W tym miejscu warto podkreślić, że prezentowane w literaturze przez K. Szarżalę cechy interwencji kryzysowej dotyczące przemocy w rodzinie można w istocie odnieść do każdej z przyczyn tego rodzaju interwencji. Generalnie rzecz biorąc,

interwencja kryzysowa powinna charakteryzować się: natychmiastowością, ponieważ powinna być udzielona bez zbędnej zwłoki, dyspozycyjnością przez udzielanie pomocy na miejscu z udziałem interwenta, dużą intensywnością kontaktów w krótkim czasie, wynikającą z konieczności przywrócenia naruszonej równowagi psychicznej i moralnej członka rodziny, relacją wsparcia społecznego polegającą na włączeniu do pomocy szeroko rozumianego czynnika społecznego, buforowaniem to jest intensyfikacją ochrony przed stresorami zwiększającymi ryzyko zaostrezenia lub przedłużenia reakcji urazowej, szybką selekcyjną diagnozą kryzysu, koncentracją na problemie centralnym przez skupienie się na istocie problemu i omijanie wątków pobocznych, nastawieniem na ochronę i wzmacnianie członka rodziny sprowadzające się do podnoszenia jego wiary w siebie, uruchamiania u niego własnych zasobów przewyciężania kryzysu, zastosowania krótkoterminowych technik terapeutycznych służących opanowaniu skutków urazu powodującego kryzys (Sarzała, 2018).

W przypadku pierwszej z form interwencji dostateczna jest w zasadzie pomoc organów pozasądowych. Wsparcie w tym przypadku zazwyczaj niweluje znacząco w zakresie, w jakim jest udzielane, niedoskonałości w wypełnieniu przez rodzinę przypisywanych jej funkcji. Natomiast interwencja kryzysowa często sprowadza się w jej konsekwencji do udzielania pomocy rodzinie przez odpowiednie wyspecjalizowane podmioty i instytucje, jak na przykład gminna komisja rozwiązywania problemów alkoholowych czy sąd rodzinny, a w skrajnych przypadkach nawet organy ścigania i sąd karny. W zakresie działalności organów ścigania i sądu karnego chodzi głównie o przestępstwa przeciwko rodzinie uregulowane treścią przepisów Kodeksu karnego.

Pomoc rodzinom, w których występuje zjawisko dysfunkcyjności, stanowi element polityki społecznej Rzeczypospolitej Polskiej. Organizowanie pomocy społecznej ustawodawca w art. 2 ust. 2 PSU powierzył organom administracji rządowej i samorządowej. Obowiązek w tym zakresie na gruncie środowiska lokalnego – jak wynika z regulacji zwartych w wymiennej ustawie – spoczywa na jednostkach samorządu terytorialnego. Samorząd terytorialny reprezentują zaś w omawianej dziedzinie: wójt, burmistrz, prezydent miasta, starosta, marszałek województwa, a także rada gminy, rada powiatu i sejmik województwa. Przy czym nie można pominąć roli aparatu wykonawczego i pomocniczego na poziomie środowiska lokalnego, w szczególności urzędu gminy i starostwa powiatowego. Należy wskazać, że kompetencje z zakresu pomocy społecznej w imieniu tych organów w wymiarze lokalnym realizują kierownicy ośrodków pomocy społecznej. Wykonując zadania z zakresu pomocy społecznej, organy samorządu terytorialnego mogą współpracować z podmiotami niepublicznymi.

Warto zauważyć, że o ile dla administracji samorządowej podejmowanie działań w sferze pomocy społecznej jest obowiązkowe – wynika to z brzmienia art. 2 ust. 2 PSU, o tyle działalność podmiotów niepublicznych ma charakter dobrowolny. Wymieniony przepis do tych podmiotów zalicza organizacje społeczne i pozarządowe, osoby fizyczne i osoby prawne. Według art. 3 ust. 2 ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie z dnia 24 kwietnia 2003 roku, organizacją

pozarządową jest jednostka nienależąca do sektora finansów publicznych i niedziałająca w celu osiągnięcia zysku, osoby prawne lub jednostki nieposiadające osobowości prawnej, utworzone na podstawie przepisów ustaw, w tym fundacje i stowarzyszenia (DPPIOW, 2003).

W kontekście powyższego warto wskazać, że w literaturze I. Sierpowska organizacje społeczne definiuje jako „trwałe zrzeszenia osób fizycznych lub prawnych, niewchodzące w skład szeroko rozumianego aparatu państwowego i zarazem niebędące spółkami prawa prywatnego, wśród których można wymienić stowarzyszenia, związki społeczno-zawodowe, samorządy, związki wyznaniowe” (Sierpowska, 2009: 7). Działalność podmiotów niepublicznych sytuowana jest często w ramach sektora *non-profit*, jego intensywny rozwój w Polsce nastąpił w pierwszej połowie lat 90. XX w. w związku z transformacją ustrojowo-gospodarczą (Sierpowska, 2009: 24–28).

Przyjmując regulację o współpracy z wymienionymi organizacjami społecznymi i pozarządowymi, ustawodawca dostrzega w nich instrument uzupełniający pomoc świadczoną rodzinom przez instytucje państwowe, którego zaletą jest znajomość środowiska lokalnego i problemów funkcjonujących w nim rodzin (Ciepła i in., 2011: 741). Pomoc ta nie ma charakteru alternatywnego w odniesieniu do pomocy państwa, ale jak wyżej nadmieniono – uzupełniający i wspomagający. Współpraca powinna odbywać się na zasadzie partnerstwa i zmierzać do wspierania jednostki w funkcjonowaniu w środowisku rodzinnym i społeczności. W dziedzinie pomocy społecznej dużą aktywnością odznaczają się fundacje i stowarzyszenia, które w swoich celach statutowych posiadają pomoc osobom potrzebującym. Fundacja bowiem może być ustanowiona dla realizacji celów społecznie użytecznych w zakresie ochrony zdrowia lub pomocy społecznej. Jednocześnie warto wskazać na rolę Kościoła katolickiego w zaspokajaniu potrzeb publicznych, działalności dobroczynnej i opiekuńczej. Ogrywa on istotną rolę w dziedzinie kształcenia, ochrony zdrowia i pomocy społecznej w szczególności przez prowadzone noclegownie, hospicja, organizowanie posiłków oraz pomocy rzeczowej (Ciepła i in., 2011: 27–28). Każda z wymienionych form udzielanego wsparcia stanowi niewątpliwie interwencję dostosowaną do potrzeb określonego środowiska lokalnego, a jej znaczenie dla ochrony socjalnej rodzin dotkniętych dysfunkcjonalnością nie może być pomijane.

Zatem poza instytucjami państwowymi, co do których ustawodawca wprowadził obowiązki wspierania rodziny, nie bez znaczenia dla środowiska lokalnego pozostają funkcjonujące w nim podmioty wymienione w art. 2 ust. 2 PSU. Ponadto geneza powstania tych podmiotów, w szczególności stowarzyszeń oraz różnego rodzaju grup wsparcia, często wywodzi się z problemów danego środowiska. Osoby funkcjonujące w ramach wymienionych podmiotów pozostają zazwyczaj w ścisłych kontaktach z poszczególnymi grupami i osobami, które tworzą to środowisko. Stąd należy przyjąć, że specyfika problemów lokalnej społeczności w wielu przypadkach może być im lepiej znana aniżeli instytucjom państwowym, dlatego ich subsydiarna rola w aktywizacji i pomocy rodzinom jest niewątpliwie znacząca. Na gruncie społecznej pomocy środowiskowej aktualnie zaznacza się trend do tworzenia lokalnych

systemów pomocowych, bazujących na idei zintegrowanej, międzyresortowej współpracy obejmującej instytucje administracji rządowej i samorządowej oraz podmioty pozarządowe pożytku publicznego. Według tej idei, właśnie międzyinstytucjonalne współdziałanie stanowi najlepsze narzędzie w rozwiązywaniu problemów funkcjonowania rodziny. W takim przypadku lokalny system pomocy rodzinie to inaczej zintegrowana międzysektorowa współpraca interdyscyplinarnych profesjonalistów, których wysiłki skierowane są na jak najbardziej efektywną ochronę rodziny przez świadczenie wysokiej jakości wieloaspektowej pomocy oraz tworzenie środowiska przyjaznego rodzinie (EIZO, 2012: 8–10).

Międzyinstytucjonalne wyżej opisane współdziałania nie obejmują bezpośrednio władz lokalnych, które w takim systemie są reprezentowane przez podległe im podmioty, wśród których można wymienić: placówki edukacyjne, placówki służby zdrowia, gminną komisję rozwiązywania problemów alkoholowych, ośrodki pomocy społecznej, a także wprowadzone przepisami ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 roku instytucje asystenta rodziny, rodziny wspierającej oraz placówki wsparcia dziennego (WRSPZU, 2011: art. 12, art. 18, art. 29).

Poprzestając w tym miejscu na rozważaniach dotyczących międzyinstytucjonalnego współdziałania podmiotów reprezentujących władze lokalne i pozarządowych podmiotów użyteczności publicznej, należy gwoli przypomnienia wskazać, że obowiązek podjęcia interwencji pomocowej udzielanej rodzinie ustawodawca przewidział wyłącznie wobec instytucji funkcjonujących w ramach władz lokalnych. Obowiązki i uprawnienia tych instytucji będą przedmiotem dalszych rozważań jako podmiotów udzielających pomocy rodzinie w stadium poprzedzającym wszczęcie postępowania sądowego oraz następnie jako podmiotów występujących w postępowaniu rozpoznawczym i wykonawczym prowadzonym przez sąd rodzinny.

Zadaniem służb pomocy rodzinie jest udzielenie wsparcia tej podstawowej jednostce społecznej w celu przezwyciężenia trudnej sytuacji życiowej i tym samym odwrócenie procesu powodującego jej dysfunkcjonalność. Istotne znaczenie – jak już nadmieniono w innym kontekście – w tym zakresie posiada praca socjalna wykonywana przez pracowników ośrodków pomocy społecznej jako osób „pierwszego kontaktu”. Analiza przepisów ustawy o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 roku prowadzi do stwierdzenia, że pracy tej można przypisać dwojaki charakter: z jednej strony jest to działanie prewencyjne, z drugiej zaś działanie naprawcze. Prewencyjny cel działalności socjalnej ustawodawca wyznaczył, zamieszczając w art. 3 ust. 2 PSU zwrot stwierdzający, że ma ona „zapobiegać” trudnym sytuacjom życiowym rodzin, z którymi one same nie są w stanie sobie poradzić. Charakter naprawczy działalności pracowników socjalnych z kolei polega na inicjowaniu specjalistycznej pomocy, przykładowo w postaci terapii, współdziałaniu rodziny z przydzielonym jej asystentem czy zawiadomieniu właściwych organów o potrzebie podjęcia przed nimi postępowania. Działanie naprawcze pracowników socjalnych zmierza do kształtowania społecznie pożądaných postaw członków rodziny.

Potrzebę pełnienia dwojakiej roli służb pomocy rodzinie dostrzega w literaturze I. Sierpowska, jednocześnie podnosząc, że funkcja prewencyjna nie jest przez te służby realizowana (Sierpowska, 2009: 31). Trudno w pełni zgodzić się z tym stwierdzeniem, ponieważ obserwacja pracy służb pomocy socjalnej wskazuje na duże zaangażowanie pracowników socjalnych w działania przeciwko wszelkim zjawiskom, które mogą prowadzić do zakłóceń w funkcjonowaniu rodziny. Warto zauważyć, że czynności zmierzające do udzielenia pomocy rodzinie podejmowane są nie tylko na wniosek zainteresowanych osób, ale także na skutek zawiadomienia osób trzecich oraz w wyniku informacji zebranych przez pracowników socjalnych z urzędu. Konsekwencją pozyskania takich informacji jest przeprowadzenie wywiadu środowiskowego w miejscu zamieszkania rodziny wymagającej pomocy. Gwarancją dobrej znajomości problemów mieszkańców objętych pomocą właściwego ośrodka pomocy społecznej jest – jak to ma miejsce w praktyce – przyporządkowanie określonych ulic, dzielnic czy miejscowości poszczególnym pracownikom socjalnym. Dodatkowo gwarancję tę umacnia wprowadzona przez ustawodawcę regulacja zawarta w art. 110 ust. 1 pkt 11 PSU ograniczająca do 2 tysięcy liczbę mieszkańców przyporządkowanych jednemu pracownikowi socjalnemu. Pomoc społeczna jest świadczona przez pracowników socjalnych nie tylko w wyspecjalizowanym ośrodku, ale i w miejscu zamieszkania beneficjenta, co sprawia, że posiadają oni dostateczny wgląd w problemy podopiecznych. Można zatem stanąć na stanowisku, że pracownicy socjalni są w stanie rozpoznać problemy rodzin na odpowiednio wczesnym etapie i zapobiegać im, realizując prewencyjną funkcję pomocy społecznej.

Zasady ogólne i zakres podmiotowy udzielania pomocy społecznej oraz jej zadania zostały określone w rozdziale 1 i 2 ustawy o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 roku. Ustawa ta określa uprawnienia i obowiązki pracowników socjalnych, przyznając im jednocześnie w zakresie pełnionych funkcji rangę funkcjonariusza publicznego. Pracownik socjalny jest uprawniony, ale i zobowiązany do podjęcia działań zmierzających do udzielenia pomocy osobom i rodzinom znajdującym się w sytuacjach określonych w ustawie o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 roku. Przykładowy katalog tych sytuacji został ujęty w art. 7 PSU. Katalog ten jest rozbudowany, a wyliczenie w nim zawarte nie jest wyczerpujące. Część spośród przyczyn wymienionych w tym przepisie uzasadnia udzielenie pomocy o charakterze specjalistycznym, wykraczającej poza zakres możliwości ośrodka pomocy społecznej, w sytuacji takiej jak: przemoc w rodzinie, narkomania, alkoholizm, niepełnosprawność, długotrwała lub ciężka choroba, bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych. W takich przypadkach pracownik socjalny zwłaszcza w początkowym etapie udzielanej pomocy odgrywa istotną rolę koordynatora udzielanej pomocy, współpracując z właściwymi specjalistami. Podejmowane wówczas działania to szeroko rozumiana praca socjalna, o której stanowi art. 15 pkt 2 PSU.

Znaczącą rolę pracownika socjalnego w rozpoznaniu okoliczności generujących trudności życiowe i pokierowaniu dalszym tokiem udzielanej niezbędnej pomocy podkreśla przyznanie mu przez ustawodawcę uprawnień określonych treścią także innych aktów prawnych niż ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 roku;

można tu chociażby wskazać na regulacje zawarte w ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 roku. Przepis art. 11 WRSPZU powierza pracownikowi socjalnemu przeprowadzenie wywiadu środowiskowego dotyczącego sytuacji rodziny, która według posiadanych informacji przeżywa trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych. W oparciu o przeprowadzony wywiad środowiskowy pracownik socjalny dokonuje analizy tej sytuacji. Jeżeli zaistniało uzasadnienie, jest on zobowiązany wystąpić z wnioskiem do kierownika ośrodka pomocy społecznej o przydzielenie rodzinie asystenta. Ponadto art. 10 ust. 2 WRSPZU umożliwia tworzenie w ośrodkach pomocy społecznej zespołu do spraw asysty rodzinnej, w którym oprócz specjalistów zajmujących się terapią, poradnictwem specjalistycznym może uczestniczyć pracownik socjalny jako osoba posiadająca obiektywne informacje dotyczące rzeczywistych problemów danej rodziny.

Poza asystentem rodziny przepisy ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 roku stawiają do dyspozycji jednostek samorządu terytorialnego dwie dodatkowe instytucje pomocy rodzinie. Rozdział 3 tej ustawy powołuje placówkę wsparcia dziennego oraz rodzinę wspierającą. Według art. 24 ust. 1 WRSPZU, pierwsza z instytucji pomocowych, to jest placówka wsparcia dziennego, może być prowadzona w formie opiekuńczej, specjalistycznej bądź pracy podwórkowej realizowanej przez wychowawcę. Placówka wsparcia dziennego prowadzona w formie opiekuńczej zapewnia dziecku opiekę, wychowanie, pomoc w nauce, organizację czasu wolnego. Placówka specjalistyczna organizuje zajęcia socjoterapeutyczne, terapeutyczne, korekcyjne, kompensacyjne, logopedyczne, realizuje indywidualny program korekcyjny, program psychokorekcyjny lub psychoprofilaktyczny, w szczególności terapię pedagogiczną i socjoterapię. Placówka w formie pracy podwórkowej realizuje działania animacyjne i socjoterapeutyczne. Natomiast druga z instytucji pomocy przewidziana treścią art. 29 WRSPZU, to jest rodzina wspierająca przy współpracy z asystentem, pomaga rodzinie przeżywającej trudności w opiece i wychowaniu dziecka, a także w prowadzeniu gospodarstwa domowego.

Wszystkie dotychczas przedstawione instytucje pomocy rodzinie uregulowane treścią przepisów ustawy o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 roku i ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 roku, znajdujące się w dyspozycji jednostek samorządu terytorialnego, mają spełniać zadania naprawcze i profilaktyczne wobec pojawiających się zakłóceń funkcjonowania rodziny. Przy czym należy zauważyć, że opierają się one na dobrowolnym uczestnictwie rodzin objętych opieką i znajdują zastosowanie we wczesnym etapie ustalenia zakłóceń w funkcjonowaniu rodziny. Powodzenie ich oddziaływania zależy w znacznym zakresie od zaangażowania samych rodzin i pozwoli uniknąć interwencji sądu rodzinnego tylko w przypadku ich rzeczywistego współdziałania z tymi instytucjami przy wykazaniu woli przyjęcia prawidłowych postaw rodzinnych i społecznych.

W rodzinach dysfunkcyjnych z przejawami patologii istotnym problemem jest uzależnienie od alkoholu jednego lub w skrajnych przypadkach obojga małżonków.

Ustawodawca, doceniając znaczenie tego problemu przekazał do dyspozycji jednostek samorządu terytorialnego przepisami ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi z dnia 26 października 1982 roku organ mający za zadanie przeciwdziałać temu zjawisku to jest gminną komisję rozwiązywania problemów alkoholowych (dalej: GKRPA). Zakres podmiotowy postępowania przed GKRPA obejmuje osoby, które w związku z nadużywaniem alkoholu swoim zachowaniem powodują rozkład życia rodzinnego, demoralizację małoletnich, uchylają się od pracy albo systematycznie zakłócają spokój lub porządek publiczny. Wszczęcie postępowania przed tym organem następuje na wniosek zainteresowanej osoby uzależnionej lub z inicjatywy GKRPA. Wszczęcie postępowania z inicjatywy GKRPA najczęściej w praktyce ma miejsce na skutek informacji uzyskanych od policji, straży miejskiej, pracowników pomocy społecznej lub członków rodzin zainteresowanych (Lebowa, Maciejko, 2011: 94, 100).

Wyżej wymienione akty prawne stawiają zatem do dyspozycji jednostki samorządu terytorialnego szeroki i różnorodny katalog instytucji świadczących pomoc rodzinie. Przy czym, powodzenie podjętych interwencji i w ich konsekwencji prowadzonych działań, co już zostało nadmienione – z uwagi na dobrowolny udział członków rodziny – zależy od postaw i woli współdziałania adresatów pomocy. Podjęte działania mogą przynieść skutek tylko wtedy, jeżeli beneficjenci pomocy wykażą się aktywnym udziałem w terapiach i programach czy podejmą leczenie (Plopa, 2011: 91–94). W znacznym zakresie przypadków brak współpracy implikuje wszczęcie postępowania sądowego i ustalenie obowiązku członków rodzin do udziału w terapiach, programach czy podjęciu leczenia w drodze orzeczenia sądu. Obowiązek ten jest następnie realizowany w toku sądowego postępowania wykonawczego.

Jednakże nie zawsze prowadzone postępowanie wykonawcze jest konsekwencją braku woli skorzystania przez beneficjenta z oferowanej mu pomocy społecznej przez instytucje władzy publicznej. Dotyczy to w szczególności osób skierowanych przez organ gminy do domu pomocy społecznej, u których następnie stwierdzono zaburzenia psychiczne. Kierując do tego rodzaju placówki, organ samorządu terytorialnego realizuje obowiązek z zakresu pomocy społecznej, o którym stanowi art. 7 pkt 5 i 6 oraz art. 18 ust. 1 pkt 5 PSU. Przesłanki umieszczenia w domu pomocy społecznej określa art. 54 ust. 1 PSU. Zgodnie z powołanym przepisem, są to osoby, które wymagają całodobowej opieki z powodu wieku, choroby lub niepełnosprawności, niemogące samodzielnie funkcjonować w codziennym życiu, gdy nie można im zapewnić niezbędnej pomocy w formie usług opiekuńczych. Na podstawie art. 13 i art. 16 OZPU (ustawy o ochronie zdrowia psychicznego) dyrektor domu pomocy społecznej, uznając za uzasadnione dobrem beneficjenta, mając na względzie stan jego zdrowia, zawiadamia prokuratora o potrzebie wystąpienia do sądu w celu rozważenia wydania orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu (RLSSSP, 2011).

Konsekwencją wówczas orzeczenia przez sąd o ubezwłasnowolnieniu jest prowadzenie postępowania wykonawczego z udziałem kuratora lub opiekuna. W tym przypadku prowadzone postępowanie sądowe rozpoznawcze, a następnie wykonaw-

cze nie jest wynikiem braku woli współdziałania osoby potrzebującej pomocy z instytucjami samorządu terytorialnego, ale jest uzasadnione przyczynami obiektywnymi, które dotyczą stanu zdrowia podopiecznego.

Pomoc udzielana rodzinie w formach terapii, poradnictwa specjalistycznego jest w rzeczywistości sposobem kreowania postaw społecznie pożądanych i dąży w swoich założeniach do socjalizacji tej podstawowej jednostki społecznej. Socjalizacja, czyli uspołecznienie dotyczy głównie rodzin dotkniętych ubóstwem, bezrobociem, niepełnosprawnością, alkoholizmem, narkomanią, problemy te bowiem stają się niejednokrotnie źródłem kolejnego z przejawów dysfunkcjonalności rodziny – przemocy. Przemoc jest najbardziej drastyczną z form negatywnie oddziałujących na funkcjonowanie rodziny (Krucina, 1972: 39–43).

Przedstawione dotychczas instytucje, działając w ramach władz publicznych, udzielają rodzinie wszelkiego rodzaju pomocy, w tym pedagogicznej, socjalnej, medycznej i psychologicznej, co stanowi niewątpliwie szeroki wachlarz wsparcia dla tej podstawowej jednostki społecznej. Aby oferowane wsparcie przyniosło efekty, rodziny muszą się w nią zaangażować. Niepowodzenia służb pomocy rodzinie w zakresie oferowanej pomocy – jak już wcześniej nadmieniono – zazwyczaj wynikają z braku woli współdziałania członka rodziny z tymi instytucjami (Kuć, 2011: 17–21; Tłustochowicz, 2018). Gdy wsparcie ze strony służb pomocy rodzinie nie przyniesie zamierzonych skutków, a sytuacja rodziny lub jej członka wymaga podjęcia stanowczych czynności prawnych ingerujących w sferę praw jednostek, wówczas dalszy tok postępowania powinien polegać na skierowaniu sprawy na drogę sądową. Sąd opiekuńczy jest obok organów władzy publicznej kolejnym podmiotem, na którego generalna norma prawna zawarta w art. 100 k.r.o. nakłada obowiązek pomocy rodzinie.

Znaczenie funkcjonalne pojęcia sądu opiekuńczego szczególnie jest widoczne w postępowaniu wykonawczym w sprawach rodzinnych i opiekuńczych, a więc w sprawach z zakresu władzy rodzicielskiej, osób ubezwłasnowolnionych oraz osób zobowiązanych do leczenia odwykowego. Funkcja opiekuńcza sądu rodzinnego jest wówczas realizowana nie tylko w formie jednorazowych rozstrzygnięć sądu zapewniających ochronę jednostce, ale w postaci postępowania wykonawczego, którego przedmiotem jest pomoc rodzinie i jej poszczególnym członkom.

Reasumując, warto zwrócić uwagę na to, że nieuzasadniona interwencja sądu opiekuńczego może mieć negatywny wpływ na stan emocjonalny małoletniego dziecka i jego środowisko rodzinne (Długoszewska, 2012: 123–124). W związku z powyższym zawiadomienie dokonywane przez poszczególne wymienione podmioty, zwłaszcza te, które nie posiadają bezpośredniego kontaktu z rodziną, powinno zostać poprzedzone wstępnymi czynnościami polegającymi na szerszym zapoznaniu się z niepokojącą sytuacją. Podmioty wymienione w art. 572 § 2 k.p.c., które nie posiadają bliskiego kontaktu z daną rodziną, jak notariusze czy urzędy stanu cywilnego, powinny raczej, zanim zwrócą się o interwencję do sądu opiekuńczego, powiadomić o niepokojących spostrzeżeniach instytucje, których celem jest pomoc rodzinie. Chodzi tu w szczególności o ośrodki pomocy społecznej i kuratorów sądowych.

Wszczęcie postępowania nieprocesowego przez sąd opiekuńczy w sprawach z zakresu władzy rodzicielskiej, o ubezwłasnowolnienie oraz o zobowiązanie do poddania się leczeniu odwykowemu stanowi ingerencję w sferę praw jednostki jako elementu większej całości to jest rodziny. Celem tej ingerencji jest ochrona zarówno tej jednostki, jak i jej środowiska rodzinnego. W konsekwencji cel ten powinien być uznawany za nadrzędny przez sąd opiekuńczy w podejmowanych czynnościach procesowych.

Bibliografia

- Ciepła H. i in. (2011), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, LexisNexis, Warszawa 2011.
- Długoszewska I. (2012), *Prześlanki oraz skutki ograniczenia i pozbawienia władzy rodzicielskiej*, LexisNexis, Warszawa.
- Eksperty Interdyscyplinarny Zespół Operacyjny przy Prokuraturze Apelacyjnej w Szczecinie (EIZO) (2012), *Procedury zintegrowanej międzyinstytucjonalnej współpracy w pomocy dziecku krzywdzonemu i jego rodzinie*, <https://docplayer.pl/3315004-Procedury-zintegrowanej-miedzyinstytucjonalnej-wspolpracy-w-pomocy-dziecku-krzywdzonemu-i-jego-rodzinie.html> [dostęp: 07.07.2018].
- Krucina J. (1972), *Dobro wspólne. Teoria i jej zastosowanie*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław.
- Kuć M. (2011), *Prawne podstawy resocjalizacji*, C.H. Beck Wydawnictwo Polska, Warszawa.
- Lebowa D., Maciejko W. (2011), *Gminna komisja rozwiązywania problemów alkoholowych*, LexisNexis Polska, Warszawa.
- Majka ks. J. (1982), *Filozofia społeczna*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej TUM, Warszawa.
- Płopa M. (2011), *Psychologia rodziny. Teoria i badania*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
- Sarzała K. (2018), *Interwencja kryzysowa w przypadkach przemocy w rodzinie*, s. 1, http://www.niebieskalinia.pl/przewodnik_ustawa/poradnik_eksperci_radza/05_Krzysztof_Sarzała.pdf [dostęp: 02.07.2018].
- Sierpowska I. (2009), *Ustawa o pomocy społecznej. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa.
- Smyczyński T. (red.) (2011), *System Prawa Prywatnego*, t. 12: *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, C.H. Beck, Warszawa.
- Strzeszewski C. (1978), *Ewolucja katolickiej nauki społecznej*, Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa.
- Tłustochowicz J. (2018), *Wpływ dysfunkcyjności rodziny na życie dzieci i młodzieży*, <http://www.szkolnictwo.pl/index.php?id=PU6264> [dostęp: 06.06.2018].
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, Dz.U. z 2003 r. Nr 96, poz. 873 z późn. zm. (DPPIOW).
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz.U. z 2004 r. Nr 64, poz. 593, tekst jednolity, Dz.U. z 2019 r., poz. 1507, 1622, 1690, 1818 (PSU).

Ustawa z dnia 12 maja 2011 r. o refundacji leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych, Dz.U. z 2011 r. Nr 122, poz. 696 z późn. zm. (RLŚSSP).

Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Dz.U. z 2011 r. Nr 149, poz. 887, tekst jednolity, Dz.U. z 2019 r., poz. 1111, 924, 1818, (WRSPZU).